

Svijest o grješnosti kod današnjih mladih

Sociološki i pastoralno-katehetski vid

Valentina Mandarić, Zagreb

UDK: 241.4 : 316.346.3-053.7
Pregledni članak

Sažetak

U oblikovanju identiteta i usvajanju temeljnih vrednota kod mladog čovjeka važnu ulogu ima socio-kulturološki ambijent. U ovom članku riječ je o temeljnim odrednicama duhovno-kulturnog obzorja koji oblikuje životno iskustvo mladih. Pritom se ističe da prenaglašeni subjektivizam, afektivni, intelektualni i duhovni nomadizam, konzumizam, hedonizam i krivo poimanje slobode imaju u tom procesu najjači utjecaj. Mladi odrastaju u etički neutralnom društvu koje je u cjelini obilježeno moralnom nesigurnošću i smanjenom subjektivnom odgovornošću. Autorica na temelju novijih socio-religijskih istraživanja među mladima, pokazuje kako su uslijed društvene diferencijacije, pluralizma, globalizacije, moralnog relativizma, sve manje prepoznatljiva obilježja kršćanskog morala, a sve je izraženije zamađljeno poimanje grijeha u ponašanju mladih.

S jedne strane, u životu mladih prevladava permissivnost i etika lakog opravdanja, posebno na seksualnom području, dok s druge strane jača senzibilnost za "društvene grijehе". U završnom dijelu članka autorica donosi nekoliko pastoralnih smjernica koje mogu biti putokaz u odgoju mladih za kršćanski moral, tj. razvijanju potrebne osjetljivosti za grijeh.

UVOD

Vjerujem da su izdvajanjem mladih između svih potencijalnih adresata organizatori Simpozija željeli istaknuti osjetljivost i važnost te životne dobi kad se govori o moralnom odgoju. Ono što mislimo pod pojmom "mladi" veoma je teško obuhvatiti jednom definicijom, jer je riječ o širokom životnom luku, koji u sebi integrira nekoliko podfaza: predadolescen-

ciju, adolescenciju i zrelu mladost.¹ Važno je uočiti specifičnost pojedine faze jer se radi o fenomenološkim razlikama sa psihološkoga, socio-kulturološkoga, religioznoga i moralnog aspekta. Mladost je polivalentna - pred nama je uvijek jedan neistražen arhipelag.² Današnji mladi se po mnogo čemu razlikuju od onih iz 60-ih ili 70-ih godina. Kasnije prelaze prag zrelosti i duže se profesionalno osposobljavaju, teže pronalaze mjesto zaposlenja, kasnije napuštaju roditeljski dom i stječu ekonomsku neovisnost, te kasnije preuzimaju roditeljsku odgovornost. U vrijeme mladosti dovršava se oblikovanje identiteta, a to znači izgradnja temeljnih moralnih stavova i usvajanje vrednota. Formiranje identiteta događa se u interakcijskom odnosu s društvom u cjelini i očituje se na nekoliko razina:

- traženju osobne slobode (mladi čovjek želi biti ono što jest, želi se integrirati u društvo i svojom originalnošću obilježiti vlastito okruženje);
- distanciranju od svih do tada relevantnih institucija (obitelj, škola, Crkva) i traženje novih veza među prijateljima i vršnjacima;
- seksualnom i afektivnom sazrijevanju koje teži k integraciji seksualnosti u afektivnost i oblikovanju seksualnog identiteta;
- reviziji vlastite, infantilne i predadolescentne religioznosti, sa svrhom da prihvati novu osobniju religioznost ili pak napusti sve religiozne obrasce;
- sazrijevanju moralne autonomne svijesti koja omogućuje interioriziranu skalu vrednota i osobni izbor za koji želi sam snositi odgovornost.³

1 H. Lehalle, *Psicologia degli adolescenti*, Borila, Roma, 1989; R. Martinelli, *L'identità personale nell'adolescente*, La Nuova Italia Editrice, Firenze, 1984; J. Janeway Conger - N. L. Galambos, *Adolescence and Youth. Psychological Development in a Changing World*, Longman 1997; Ivan Pavao II., *Catechesi tradendae*, Glas Koncila, Zagreb, 1994., br. 37. i 38; Biskupi Jugoslavije, *Radosno Naviještanje Evandjelja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983., br. 12; Kongregacija za kler, *Opći direktorij za katehezu*, KS/NKU HBK, Zagreb, 2000., br. 181.

2 Usp. G. Tonolo - S. De Pieri, *L'età incompiuta*, Leumann (TO), 1995.

3 Usp. G. Sovernigo, *Suggerimenti educativi per una coretta maturazione del senso di colpa*, u: Note di pastorale giovanile, 13 (1979), br. 9, 54.

U djetinjstvu se moralna svijest oblikuje pod utjecajem obiteljskog i društvenog imperativa. U mladosti se pak događa prijelaz od morala zakona na moral savjesti; od morala izvana na moral osobne odgovornosti. U ponašanju mladih prevladavaju dvije tendencije, koje se reflektiraju na moralno ponašanje: subjektivizam i naglašena želja za samoostvarenjem.⁴

1. SOCIO-KULTUROLOŠKE ODREDNICE U OBLIKOVANJU MORALNOG IDENTITETA KOD MLADIH

U oblikovanju temeljnih čovjekovih stavova u kojima pojedinac izražava vlastiti odnos s konkretnom zbiljom, odlučujuću ulogu ima socijalizacija.⁵ Čovjek se ne uklapa u zajednicu jednostavnim biološkim činom rađanja, nego socijalizacijom, tj. prihvaćanjem onih ideja, vrednota i okvira ponašanja s kojima i u kojima živi dotična zajednica. Ono što će čovjeka kasnije okarakterizirati kao osobu s njegovim konkretnim težnjama i načinom ponašanja u nekom društvu, rezultat je ponajprije društvene okoline.⁶ U njoj on poprima svoj ljudski format, prihvaća pravila ponašanja, način razmišljanja, ljestvicu vrednota, sliku svijeta i čitav niz sadržaja svijesti i podsvijesti koji nam se većinom čine nečim što je samo po sebi razumljivo ili izvorno naše.⁷ Možemo reći da mladi vlastitim ponašanjem odražavaju složenost socio-kulturološkog ozračja u kojem izrastaju. Zato govoriti o moralnoj dimenziji kod mladih znači *implicito* govoriti o moralu u suvremenom društvu. Cjelokupna društvena zbivanja reflektiraju se na svijet mladih u tolikoj mjeri da se može reći da su mladi ogledalo društva. U procesu socijalizacije događa se proces interiorizacije temeljnih

⁴ G. Piana, *Verso una etica della soggettività riflessa*, u: Note di pastorale giovanile, 19 (1985), br. 3, 22.

⁵ "Socijalizacija je proces kojim se novim članovima zajednice prenose vrednote, norme, stavovi i ponašanja koja su zajednička istoj skupini." B., Tellia, *Socializzazione*, u: F. Demarchi - A. Ellena - B. Cattarinussi, (ured.), Nuovo Dizionario di sociologia, Edizioni Paoline, 1987., str. 1946.

⁶ V. Bajsić, *Život i problemi crkvene zajednice* (uredio Stjepan Kušar), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 166.

⁷ Isto, str. 167.

vrednota i stavova od strane pojedinca (identifikacija i asimilacija) putem sklopa odnosa koje pojedinac ostvaruje s drugima (obitelj, škola, skupina vršnjaka, Crkva), a u naše vrijeme posebno masovnim medijima. Može se reći, da masovni mediji predstavljaju jednu novu "društvenu ustanovu", da su oni "drugi roditelji"⁸ ili "elektronički roditelji".⁹ Mladi najviše vremena provode u društvu masovnih medija i odgovore na svoja važna životna pitanja traže upravo u okviru medija.

Upravo zbog naglog razvoja i nekontroliranog utjecaja masovnih medija, u današnjem je društvu otežana socijalizacija mladih. Mladi su postali moderni nomadi koji žive novi tip nomadizma na afektivnom, intelektualnom i duhovnom području, što im omogućuje širenje različitih kulturnih i duhovnih obzorja i mogućnost susreta s različitim stilovima života.¹⁰ Našavši se usred modernog marketinga ideja, stilova života i moralnih stavova, u njihovu je odabiru mladi čovjek prepušten sam sebi.

Koje su to bitne odrednice duhovno-kulturnog obzorja koji oblikuje svakodnevno životno iskustvo mladih, njihov način razmišljanja, njihov stil života, njihove moralne stavove, njihovu savjest, poimanje grijeha? Između brojnih tendencija u suvremenom društvu navest ću samo neke, za koje držim da najviše utječu na moralni odgoj mladih. To su: subjektivizam, pluralizam vrednota, naglašena želja za samoostvarenjem, moralni relativizam, konzumizam, afektivni, intelektualni i duhovni nomadizam, glorificiranje slobode i autonomije bez odgovornosti, tolerancija koja graniči s relativizmom i indiferentizmom. Kratko ću se osvrnuti na: subjektivizam, konzumizam, moderni nomadizam i neodgovornu slobodu.

8 Cospes, *L'età incompiuta. Ricerca sulla formazione dell'identità negli adolescenti italiani*, Leumann (TO), 1995., str. 188.

9 Usp. C. i M. Lane, *Genitori col telecomando. Come educazione con i mass-media*, Edizioni Messaggero, Padova, 1994., str. 98. Prema sociološkim istraživanjima provedenim među mladima, masovni se mediji nalaze na drugome mjestu na njihovoj interesnoj ljestvici, odmah nakon druženja s prijateljima. Cospes i drugi.

10 Usp. J. M. Petitclerc, *Di fronte all'indifferenza religiosa dei giovani d'oggi*, u: C. Semeraro, (ured.) *I giovani fra indifferenza e nuova religiosità*, Leumann (TO), 1995., str. 194.

1.1. *Subjektivizam*

Prema općem filozofskom rječniku subjektivizam nije ništa drugo doli "sinonim za relativizam, za sva stajališta koja negiraju postojanje kriterija istine i vrednota koji bi bili neovisni o subjektu".¹¹ U modernoj kulturi, za koju mnogi kažu da je lišena ciljeva i temeljnih vrijednosnih orijentacija, individuum je zadnja instancija preko i iza koje se ne ide nikamo dalje. Vlastito "ja" postaje jedini prostor za samoostvarenje i samo unutar njega sva druga životna iskustva mogu pronaći smisao i vrijednost. Odbacuje se važeća ljestvica vrednota ili ustaljenih modela ponašanja koje propisuje netko izvana, jer se doživljavaju kao oni koji osakaćuju vlastitu slobodu i ubijaju subjektivnost.¹² Glorificira se sloboda koja ne obvezuje. Biti slobodan u takvoj perspektivi znači biti neograničen, imati najširu lepezu mogućih izbora, pri čemu svaki izbor ima svoje opravdanje. Samozaštita, svijest o sebi i individualna kultura dominiraju u tolikoj mjeri da se ovo naše vrijeme naziva ego-logijom ili ego-latrijom.¹³ Vrijede emocije, osjećaji, druženje, zabavljanje, prijateljstvo. Jednom riječju, osobno iskustvo postaje mjerilo stvarnosti, objektivnosti i istine.

1.2. *Afektivni, intelektualni i duhovni nomadizam*

Društvo s visokim tehnološkim standardom, razvijenom komunikacijskom mrežom i suvremenom prometnom umreženošću, pogoduje modernom nomadizmu. Tako današnji mladi nisu više samo stanovnici jedne zemlje ili članovi jedne obitelji, oni dijele svoju svakodnevnu egzistenciju između škole, sportskih stadiona, koncertnih dvorana, plesnih podija, širokih trgova i svijeta Interneta. Svako od tih navedenih mjesta, kojima valja pridodati pojačan utjecaj televizije, nudi pluralitet

¹¹ M. Pollo, *La soggettivizzazione giovanile*, u: Note di pastorale giovanile 32, (1998), br. 8, 6.

¹² Usp. V. Lucarini, *Identità e soggettività*, u: Note di pastorale giovanile, 32 (1998), br. 8, str. 16.

¹³ S. Abruzzese, *Individualismo e appartenenze nell'Italia sui valori*, u: Il Quadrante scolastico, 1993., br. 57, str. 119-129.

životnih, političkih, moralnih i religioznih opcija.¹⁴ Mladi je čovjek postao čovjek “bez doma”, koji neprestance eksperimentira željama i emocijama, iščupan iz određene kulture, ideološke i religiozne pripadnosti, jednom riječju čovjek moderni nomad. I kod naših je mladih prisutna naglašena želja za Zapadom. Zapad je mentalna matrica na kojoj mladi grade svoje snove, životne vizije, stilove: od glazbe i mode, do konkretnih stavova i ponašanja. Pri tome prednjači američka kultura, koja je postala mentalno stanje mnogih mladih Europljana.¹⁵

Živimo vrijeme prijelaza od egzistencijalnog monocentrizma na egzistencijalni policentrizam. Nema jedne istine, već postoji pluralitet istinā. Mladi su izloženi vrlo različitim i suprotnim socijalizacijskim utjecajima, što nipošto ne pogoduje identifikaciji s uzorima i usvajanju vrednota.

1.3. Konzumizam i hedonizam

Uz drastične razlike, ima nešto što je zajedničko svim suvremenim društvima, a to je prekomjerno konzumiranje, koje pogoduje širenju potrošačkog duha. Visokorazvijeni i tehnološki rafinirani reklamni sustav iz dana u dan povećava apetite, potrebe, želje, manipulirajući hedonističkim instinktima suvremene mase, napose mladih.¹⁶ Konzumiranje postaje stil života, za mnoge životna maksima. Nije problem u tome što suvremeni čovjek želi kvalitetniji i bolji život, nego u apsoluti-ziranju “imati”. “Imati” je cilj koji preuzima vodstvo na ljestvici individualnih i društvenih vrednota.¹⁷

Reklamni inženjering igra na iluziju prividnoga, jednostavnoga, idealiziranog, a pred sobom ima potrošača koji je

¹⁴ J. M. Petitclerc, *Di fronte all'indifferenza religiosa dei giovani d'oggi*, u: C. Semeraro (ured.), *I giovani fra indifferenza e nuova religiosità*, Leumann (TO), 1995., str. 193.

¹⁵ S. Pistolini, *Gli sprecati. I turbamenti della nuova gioventù*, Feltrinelli, Milano, 1995.

¹⁶ S. J. Hervé Carriers, *Dizionario della cultura. Per analisi culturale e l'inculturazione*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1997., str. 381.

¹⁷ Isto, str. 384.

uznemiren, znatiželjan, opčaran novim. Opustošenom modernom životu reklama nudi potrošnju kao lijek.¹⁸

Kakve to ima posljedice na mladog čovjeka? Prekomjerna potrošnja i opsesija posjedovanjem i eksperimentiranjem uvijek s novim, rađa egocentrizam i individualizam. Današnji stil života većine mladih ljudi temelji se na principu sviđanja i lozinci koja glasi "ne mogu bez toga".¹⁹ Takav stav prema životu rađa čovjeka koji sve traži izvan sebe samog, u nutrini se ništa ne rađa osim želja. Prevelika usmjerenost na trošenje promiče hedonistički oblik života, u kojem askeza, umjerenost, solidarnost, suosjećanje nemaju mjesta.

1.4. *(Ne)odgovorna sloboda*

Nakon pada sakralnog obzorja, koji je u prošlosti predstavljao glavni kompas u životnim orijentacijama, jača proklamiranje apsolutne neovisnosti, tj. slobode bez granica. Mladi, posebno adolescenti, žele živjeti iskustvo prometejske slobode, sami odlučivati i usmjeravati tijekom svojega života. U tom ozračju moralne norme se doživljavaju kao otuđenje, pritisak od strane društva i Crkve, gušenje kreativnosti, mogućnosti emancipacije i samoostvarenja.²⁰ Temeljni problem je kako pomiriti čovjekovu želju za slobodom s moralnim zahtjevima koje doživljava kao nešto što ga uvjetuje i dokida prostor njegove slobode. Kod mladih prevladava ideja da je ljudska sloboda apsolutni gospodar dobra i zla, u tolikoj mjeri da ona može preoblikovati u dobro sve što odluči da bude tako, kao mitski kralj Mida, koji pretvara u zlato sve što dotakne.²¹ No, reći da je čovjek slobodan isto je što i potvrditi ga sposobnim da u lanac uvjetovanosti koje određuju ljudsku egzistenciju, uvede nešto sasvim novo, nepredvidivo, nešto što ranije nije postojalo. Protagonisti antropoloških znanosti

18 Isto.

19 R. Mion, *Domanda di valori e di religione nei giovani dell'Europa dell'Est e dell'Ovest*, u: Salesianum 1995., br. 57, str. 312.

20 G. Piana, *Parlare di peccato e di riconciliazione in un tempo di crisi di liber-tà e di conflittualità*, u: Note di pastorale giovanile, 14 (1980), br. 9, str. 42.

21 G. Gatti, *Temi di morale fondamentale*, Elledici, Leumann (TO), 1995., str. 159-160.

nagla-šavaju genetički, psihološki, društveni i kulturni determi-nizam, izjavljujući da je ljudska sloboda iluzija i da je čovjek u svojoj biti “determiniran”. Pojedincem se upravlja u svim djelovanjima i životnim izborima s nekom vrstom daljinskog upravljača.²² Mladi su, upozorava kardinal Martini, često puta prevareni od suvremene kulture, koja ih poziva, pod izlikom slobode, da sve isprobaju, da bi nakon toga završili u neuspjehu, očaju, smrti, patnji.²³ Plod suvremenog policen-trizma je relativizam, koji kulturno tkivo razbija u *puzzle* u kojoj svaki dio ima pretenziju da bude cjelina. U odnosu na vrednote, problem nije u tome da mladi ne prihvaćaju vrednote koje prevladavaju u svijetu odraslih, nego dominaciji osobne i subjektivne dimenzije u njihovoj hijerarhiji.²⁴ Moralno sazrije-vanje proporcionalno je sa sposobnosti pojedinca da riješi konflikt sloboda-zakon i kaže “ne” vlastitim instinktivnim željama. Ostvarenje moralnog dobra traži jedno stvarno “umiranje sebi”. Kad je riječ o opredjeljenju za dobro, valja istaknuti ambivalentnost u poimanju dobra: identifikaciju s vlastitim željama ili pak s nadnaravnom voljom Božjom.²⁵ Slobodni smo da bismo bili odgovorni. “Sloboda pretpostavlja odgovornost. Eto, zašto od nje strahuju”, govorio je Bernard Shaw. Onaj tko je odgovoran, živi kao protagonist, ima jasan plan, želju za samoostvarenjem, orijentira se prema budućnosti. Biti odgovoran, znači shvatiti koliko je život vrijedan, koliko ima smisla.²⁶ Odgovornost je neodvojiva od moralnog zakona. Zato najbolji prilaz razumijevanju savjesti može pružiti osjećaj i pojam odgovornosti. S odgovornošću je povezan i osjećaj krivnje, tj. osjećaj da su moji odnosi prema nekome poremećeni mojim djelovanjem, da nisu više “pravi” te da postoji neko dugovanje, nešto što valja nadoknaditi, poravnati. Takva odgovornost izvorno potječe iz slobode čovjeka,

22 C. Fiore, *Etica per giovani*, Elledici, Leumann (TO), 1998., str. 37.

23 Isto, str. 21.

24 M. Pollo, *La soggettivizzazione...*, nav. dj., str. 7.

25 G. Gatti, *La responsabilità dell'uomo*, u: Z. Trenti - F. Pajer - L. Prenna i drugi (ured.), *Religio*. Enciclopedia tematica della educazione religiosa, Piemme, 1998., str. 227.

26 Usp. C. Fiore, *Etica per...*, nav. dj., str. 38.

tako da su sloboda i odgovornost kao lice i naličje jedne stvarnosti.²⁷ Današnje društvo pogoduje rađanju pojedinca "narcisoida", koji je plod slobode koja ruši svaku povezanost s apsolutnom istinom i ne priznaje nikakvu povezanost između slobode i granice; između slobode i istine.²⁸ Cjelokupno socio-kulturološko ozračje ukazuje na prisutnost jedne opće moralne krize, posebno krize kršćanskog morala.

2. (NE)PREPOZNATLJIVA OBILJEŽJA KRŠĆANSKOG MORALA U PONAŠANJU DANAŠNJIH MLADIH

U ozračju snažne društvene diferencijacije, kulturnog pluralizma, mnoštva životnih stilova, sve manje ima čvrstih i jedinstvenih uporišta, dok su u stalnom porastu različiti izazovi i mogućnosti izbora. Općenito, kod mladih se uočava povećana sklonost prema kršenju društvenih moralnih normi, bilo da je riječ o laičkim zakonima ili pak o crkvenim odredbama. Takav stav predstavlja jednu konstantu u svim povijesnim razdobljima, premda nam se čini da je ona izraženija u naše vrijeme.²⁹ Moralno ponašanje mladih odražava model subjektivnog razmišljanja u kojem je prepoznatljiva kriza tradicionalnog morala. Subjektivni pristup postaje temeljni kriterij u ponašanju mladih prema određenim moralnim činima.³⁰ Predbračni odnosi, bračna nevjernost, homoseksualne veze, konzumiranje pornografije, pobačaj, eutanazija, smatraju se činima koji ne trebaju podlijegati nikakvoj društvenoj prosudbi. Čak su neki među njima tretirani kao oni koji imaju pozitivan učinak u procesu osobnog razvoja i sazrijevanja.³¹ "Mladi ljudi teško prihvaćaju

²⁷ V. Bajsić, *Život i problemi crkvene zajednice*. Priredio: Stjepan Kušar, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 181.

²⁸ Usp. B. Seveso, *La "nuova evangelizzazione"*, u: *La Scuola cattolica*, 123 (1995), str. 168.

²⁹ Garelli, str. 184.

³⁰ Usp. C. Buzzi - A. Cavalli - A. De Lollo, *Giovani verso Il Duemila*. Quarto rapporto Iard sulla condizione in Italia, Il Mulino, Bologna, 1997., str. 175-190.

³¹ Usp. G. Piana, *Coscienza, norme, cultura: per una refondazione della morale in un tempo di deziderio*, u: *Note di pastorale giovanile*, 16 (1982), br. 8, str. 23.

kodiranje vlastita ponašanja unutar strogo određenih normi i shema nametnutih izvana.”³² Otpor mladih u prihvaćanju moralnih odredbi tumači se kao nedostatak sposobnosti društva za prihvaćanje svijeta osjećaja, želja, afektivnosti - jednom riječju - svijeta subjektivnog.³³ I upravo isticanje vlastitih želja i apsolutiziranje subjektivnih prava, vodi k individualizmu i privatizmu u ponašanju i životu općenito. Ta opasnost posebno prijete uzdizanjem sviđanja kao zadnjeg kriterija u prosuđivanju i razlučivanju dobra i zla. Na moralnom području zapaža se trajna napetost između sviđanja i dužnosti: traženja sreće i osjećaja dužnosti i odgovornosti.³⁴

2.1. Zamka dvostrukog morala

Mnogi će se složiti s tvrdnjom da živimo u vrijeme rađanja neke vrste “politeizma” na području vrednota, i u tom smislu se onda sve više govori o moralnoj dekadenciji u suvremenom društvu.³⁵ Društvo pak više ne nudi jasne orijentire u vrednovanju onog što je dobro, a što zlo; što je grijeh, a što grijeh nije; što je istina, a što je laž. Sve je transparentniji dvostruki moral: laički i religiozni.³⁶ Laički moral, koji dominira u suvremenom društvu, oslanja se isključivo na razum i iskustvo. Takav je stav rezultirao novim laičkim Dekalogom.³⁷ Sve je veći jaz između privatne i javne sfere

32 B. Mandarić, *Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata*, Institut Ivo Pilar i KBF, Zagreb, 2000., str. 249.

33 G. Piana, *Coscienza...*, nav. dj., str. 23.

34 Isto.

35 Usp. J. Stoetzel, *I valori del tempo presente, Un inchiesta Europea*, SEI, Torino, 1984.

36 Usp. C. Fiore, *Etica per giovani. Appunti e spunti per una educazione morale*, Leumann (TO), 1998., str. 16.

37 Isto, str. 19.

1. Ljubi svoga boga i budi vjeran samom sebi.
2. Ne postoji samo jedna istina.
3. Laički moral se prepoznaje u evanđeoskim pravilima, ali bez dogmi.
4. Poštuj institucije koje su toga dostojne i budi vjeran onomu tko zaslužuje povjerenje.
5. Ne ubij.
6. Dobra politika stoji na strani izrabljenih i slabih.

društvenog života. U privatnoj sferi prevladava stil ponašanja koji razotkriva utilitarizam i hedonizam kao temeljni kriterij u odabiru pojedinih vrednota i društvenih djelovanja. U javnom društvenom obzorju respektiraju se one vrednote koje su nužne da bi mogao funkcionirati društveni život. Drastičan raskorak između privatnoga i društvenog vodi k dezorijentaciji, tj. stvara polivalentnu i kontradiktornu situaciju, u kojoj je vrlo teško zauzeti ispravan stav na moralno-etičkom području. U privatnom životu, posebno kod mladih, prevladava etika opravdanja - sve je dopušteno. Ono što je u sebi zlo, proglašava se, ako ne dobrim onda korisnim ili suvremenim trendom. U takvom ozračju religija ne može sama oblikovati ispravan etički stav pojedinca. Pojedinaac je pod utjecajem zahtjeva okoline, koja se sve više distancira od Boga Otku-pitelja i Spasitelja. Zbog jačanja individualizma sve je snažniji moralni relativizam, koji ovdje shvaćamo kao otežan proces interiorizacije objektivnih moralnih kriterija i trajno dovođenje u pitanje već prihvaćenih moralnih opcija.³⁸ U takvom ozračju suvremeni čovjek više ne nosi u sebi jednoznačno shvaćanje grijeha.³⁹ Mladi prihvaćaju oblik religioznosti za koju kardinal Gotfried Danneels kaže da je divlja, bez dogmi i definiranog morala.⁴⁰

2.2. Zamagljeno poimanje grijeha

U uglednom francuskom časopisu *Le Nouvel Observateur* ovako započinje Dossier o grijehu: "Posve mirno zagrizamo jabuku. Pakao nas više ne plaši, ispovijedi su sve rjeđe. U našim poganskim zemljama izbljedio je osjećaj grešnosti."⁴¹

7. Ne ukradi.

8. Ne obožavaj, ne sotoniziraj.

9. Čuvaj se etikete koja ima sadržaj.

10. Poštuj temeljna ljudska prava.

38 P. Donati - I. Colozzi, *Giovani e generazioni, Quando si cresce in una società eticamente neutra*, Il Mulino, 1997., str. 185.

39 I. Šaško, *O slavlju sakramenta pomirenja*, HILP, Zadar, 2000., 9.

40 G. Ferro, *Prigionieri del finito. Intervista esclusiva al cardinale Gotfried Danneels*, u: *Jesus*, gennaio 1999., br. 1, str. 3-8.

41 Riječ je o izrazito laičkom listu, koji je priredio Dossier o grijehu. C. Fiore, *Etica...*, nav. dj., str. 42.

Često čujemo kako je danas stvarnost grijeha u najradikalnijem smislu u krizi. I udaljavanje mladih od sakramenta pomirenja jednim je dijelom povezano s poteškoćom definiranja grijeha. Tako, na pitanje: što ti smeta u sakramentu ispovijedi, svaki deseti srednjoškolac smatra da Crkva proglašava grijehom ono što po njihovu vlastitu sudu nije grijeh.⁴²

Uzrok negiranja grijeha u suvremenoj kulturi Giannino Piana vidi na nekoliko razina, koje se mogu svesti na jednu zajedničku matricu: krivo poimanje slobode, koja ili je negirana ili pak glorificirana, gotovo do samodostatnosti.⁴³ Dakako da negacija slobode ima kao posljedicu negaciju grijeha. Grijeh i sloboda dvije su proporcionalne stvarnosti. Tamo gdje je oduzeta sloboda, nije moguće govoriti o odgovornosti i grijehu. Današnja kultura upravo je obilježena takvom tendencijom. Moderne znanosti sve više stavljaju naglasak na psihičke i fizičke uvjetovanosti ljudskog iskustva. Ono što je nekoć smatrano čovjekovim vlastitim izborom, danas je plod isprepletenosti tamnih sila koje uvjetuju ljudsko djelovanje.⁴⁴ To onda vodi reduciranju ljudskog ponašanja na čisti determinizam, koji ne ostavlja prostora vlastitoj slobodi. S druge pak strane, prenaplašena želja za slobodom i autonomijom, koja ne dopušta da se uoče tamne strane grijeha: u svijetu u kojem podložnost više nije vrlina, a neposlušnost se tumači kao izraz autonomije i emancipacije, postoji opasnost da se grijehu pridaje moralno pozitivan predznak.⁴⁵ Suvremena kultura sklona je brisanju osjećaja odgovornosti pojedinca, skrivajući objektivnu povezanost između uzroka i posljedica koja povezuje vlastite dobre i loše izbore.⁴⁶ Poimanje grijeha kod mladih jednim je dijelom uvjetovano njihovom nemogućnošću da uvijek razlikuju afektivno-emocionalni aspekt od voljno-svjesnog u kvalificiranju moralnog čina. Voljno-svjesni aspekt oblikuje "slobodni pristanak". No, ta dva aspekta nije

42 V. Mandarić, *Religiozni identitet...*, nav. dj., str. 242.

43 G. Piana, *Parlare di peccato e di riconciliazione in un tempo di crisi di libertà e di conflittualità*, u: Note di pastorale giovanile, 14 (1980), br. 9, str. 41.

44 Isto, str. 42.

45 G. Gatti, *Peccato*, u: Z. Trenti - F. Pajer - L. Prenna, i drugi (ured.), *Religio...*, nav. dj., str. 746.

46 Isto, str. 42.

moguće potpuno odijeliti jer su međusobno duboko isprepleteni. Zato je važno uočiti koja od dviju komponenti prevladava u pojedinačnom moralnom činu.⁴⁷ Zbog prenaplašenog permisivizma postoji danas tendencija “veoma lakog opravdanja kompromisnog ponašanja u situacijama koje su stvarno obilježene grijehom”.⁴⁸ Grijeh je više od apstraktnog odbijanja Boga. Grijeh je odbijanje preuzimanja odgovornosti pred samim sobom, pred drugima, pred poviješću. I u Bibliji uvreda Boga nije ponajprije ona koja se izravno odnosi na Njega, nego koja se konkretno odnosi na čovjeka, njegovu “sliku i priliku”. Kod proroka “ignoriranje Jahve” je sinonim za ugnje-tavanje siromašnih i potrebnih (usp. Jr 22,13-16; Hoš 4,12).⁴⁹ Stoga grijeh koji nema ništa s onim što se događa u Afganistanu, Palestini, Americi, sa smrću djece od suše i gladi u Africi, s bezglavim naoružanjem, kriminalnim činima, bezdušnim uništavanjem prirode, itd., sve manje zanima mladog čovjeka.⁵⁰

2.3. *Subjektivni pristup grijehu*

U ponašanju današnjih mladih vrijedi pravilo samovoljnog prosuđivanja, etičkog relativizma i subjektivnog pristupa. Biloški i seksualni život spada u *sferu privacy*, nad kojom pojedinac ima apsolutnu autonomiju u određivanju što je dobro, a što zlo.⁵¹

Nekoliko zadnjih istraživanja koja su provedena među mladima pokazuju da su mladi permisivniji i tolerantniji od društva u kojemu žive. Za većinu mladih određena ponašanja na seksualnom području nisu gotovo nikakav oblik kršenja zakona. Permisivnost i etika lakog opravdanja ne očituje se u jednakoj mjeri u svim životnim područjima. Najizrazitija je u privatnom životu, posebno u seksualnim i obiteljskim odno-

47 G. Sovernigo, *Suggerimenti...*, nav. dj., str. 54.

48 J. Fuchs, *Etica cristiana in una società secolarizzata*, Edizioni Pieme 1984., str. 98.

49 Usp. C. Di Sante, *La “nuova” cultura e il senso del peccato*, u: Note di pastorale giovanile, 14 (1980), br. 9, str. 36.

50 Isto, str. 34.

51 P. Donati - I. Colozzi, *Giovani e generazioni...*, nav. dj., str. 186.

sima, počevši od predbračnih odnosa, koji u svim istraživanjima imaju najveći postotak, ali je u porastu i tolerancija na području zaštite ljudskog života.

Tablica: U postotcima oni koji osobno smatraju dopuštenima sljedeća ponašanja⁵²

TVRDNJE	(%)
Područje ekonomskih odnosa	
Voziti se javnim prijevozom bez karte	36,8
Ići na bolovanje a da niste bolesni	31,1
Ukrasti iz dućana	6,5
Prijaviti manje poreza nego stvarno zarađujete	25,3
Područje seksualnih i obiteljskih odnosa	
Rastati se	77,0
Imati seksualne odnose a da niste oženjeni	87,8
Imati homoseksualna iskustva	49,5
Živjeti zajedno u nelegaliziranoj vezi	84,1
Imati seksualne odnose s osobom koja je u drugom braku	45,8
Napraviti pobačaj	51,0
Područje zaštite ljudskog života	
Pušiti	85,7
Alkoholizirati se	56,0
Prigodno pušiti marihuanu	38,6
Uzimati teške droge (heroin)	8,2

Ono što se odnosi na privatnu sferu kod pojedinca otvoreno je širokom izboru, koji ne postavlja ozbiljnijih moralnih dvojbi, u tolikoj mjeri da na primjer s teškoćom možemo

⁵² C. Buzzi - A. Cavalli - A. De Lillo, *Giovani verso il Duemila. Quarto rapporto Iard sulla condizione giovanile in Italia*, Il Mulino, 1997., str. 176. Do sličnih rezultata došli su i drugi istraživači: Usp. P. Donati - I. Colozzi, *Giovani e generazioni. Quando si cresce in una società eticamente neutra*, Il Mulino, 1997., str. 187; D. Pizzuti, *Giovani e religione a Napoli*, u: *Rassegna di Theologia*, 36 (1995), br. 1, str. 57.

definirati predbračne odnose kao nešto što narušava društvene norme.⁵³

U porastu je subjektivni moral koji obilježava visok stupanj tolerancije, koja rezultira nepridavanjem negativnog predznaka narušavanju moralnih odredbi, posebno na seksualnom području, dapače, interpretira se to kao izraz vlastite slobode i autonomije. Tu se zapaža najdublji raskorak između mladih i službenog crkvenog moralnog učenja. Na pitanje bi li zabranio, ograničio ili dopustio sljedeća moralna ponašanja, dobili smo sljedeće rezultate.⁵⁴

TVRDNJE	Zabraniti	Dopustiti
Homoseksualne veze	64,5	54,0
Kontracepcijska sredstva	5,0	77,0
Masturbacija	14,0	51,0
Širenje pornografije	24,0	34,0
Rastava braka	29,0	41,0
Predbračni odnosi	7,0	74,0
Umjetna oplodnja	11,0	60,0
Kloniranje životinja	46,1	18,4
Eutanaziju	15,0	35,0
Trgovanje ljudskim embrijima	78,8	11,0

Ovakav stav mladih (srednjoškolaca) ukazuje da su određena ponašanja na seksualnom području postala društvena stvarnost koja se više ne tematizira, barem ne na javnoj razini. Živimo u etički neutralnom društvu koje je u cjelini obilježeno moralnom nesigurnošću i smanjenom subjektivnom odgovornošću. Općenito, mladi ne prihvaćaju činjenicu da je seksualnost podređena bilo kakvom etičkom kodeksu.⁵⁵ Prema istraživanjima, etička osjetljivost kroz

⁵³ Usp. A. Cavalli - A. De Lillo, *Giovani anni 90, Terzo rapporto Iard sulla condizione giovanile in Italia*, Il Mulino, 1993., str. 186.

⁵⁴ V. Mandarić, *Religiozni identitet...*, nav. dj., 256-283; Vidi još: G. Črpić, *Religijske tendencije srednjoškolske omladine*, u: *Vjesnik đakovačke i srijemske biskupije*, 123 (1995), br. 10, str. 469.

⁵⁵ "Slažem se da se Crkva zanima za odgojna i društvena pitanja i, rekao bih politička, ali ne podnosim da nastavlja slati me u pakao ulazeći u moju privatnu sferu jer o mojim stvarima i mojim ljubavima želim sam

osjećaj grešnosti, prisutna je kod 31,3 posto ispitanika, dok gotovo polovica njih ne osjeća nikakvu krivnju.⁵⁶ Putem religioznog iskustva osjećaj krivnje prevlada samo 15,2 posto.

Tablica: Osjećaj grešnosti⁵⁷

	Iskustvo grešnosti	Nadilaženje osjećaja krivnje putem religioznog iskustva	Religiozno iskustvo još je pojačalo osjećaj krivnje
<i>Da</i>	31,30	15,20	2,70
<i>Ne</i>	49,10	6,30	11,60
<i>Nije odgovorilo</i>	19,60	78,60	85,70

Iz ispovijesti samih mladih proizlazi da se kod njih osjećaj grešnosti javlja najčešće u odnosima s drugima, osobito s roditeljima, prijateljima, kolegama u školi ili na poslu. Isto tako, istraživanja ukazuju na novi senzibilitet mladih u odnosu na poimanje grijeha, a time i osjećaja grešnosti. Naime, osjećaj krivnje mijenja predmet i značenje. Današnji mladi ispisuju novi Dekalog u kojem se može jasno iščitati njihovo zanimanje za “društvene grijeha”.⁵⁸ Tako su na pitanje: “što će biti grijesi u novom tisućljeću”, maturanti

odlučivati. (M., 20 godina). P. Gariglio, *Gioventù di fine secolo*, Ave, Roma, 1996., str. 224.

56 M. Pollo, *L'esperienza religiosa dei giovani*. 2/1. Dati Adolescenti, Elledici, Leumann (TO), 1996.

57 Isto, 382; Vidi: P. Gariglio, *Gioventù di fine secolo*, Ave, Roma 1996., str. 31-34.

58

1. Ne ukradi primajući mito.
2. Ne uništavaj prirodu.
3. Ne drogiraj se i ne raspačavaj drogu.
4. Ne rješavaj probleme ratom i oružjem.
5. Pobjedi rasizam.
6. Ne ucjenjuj osobe.
7. Ne puši, jer to šteti tebi i drugima.
8. Ne budi konzunist i misli na bližnjega koji gladuje.
9. Ne napuštaj djecu zbog vlastitih užitaka.
10. Ne moli.

(usp. P. Gariglio, *Gioventù... nav. dj.*, str. 226).

naveli sljedeće: najveći će grijeh biti kršenje Božjeg zakona i ljudskih prava, neograničena krađa i trošenje prirodnih dobara; grijesi protiv života, neoprezna vožnja na cesti, čovjekova želja da zamijeni Boga drugim idolima: novcem, moći, uspjehom...⁵⁹

3. PASTORALNI NAGLASCI U ODGOJU MLADIH ZA KRŠĆANSKI MORAL

Zasigurno nije veliko umijeće ustvrditi kako su današnji mladi moralno neosjetljivi i kako općenito poprimaju sve permisivniji i tolerantniji stav naspram moralnih normi, kako religioznih (crkvenih), tako i civilnih. Isto tako nije veliko umijeće zaključiti da najveću odgovornost snosi suvremeno društvo, koje svojim procesima stvara plodno tlo za moralni relativizam. No traži se umijeće i pastoralna inventivnost u pronalaženju novih metoda i odgojnih itinerarija za suočavanje s problemom moralne dekadencije i neosjetljivosti za grijeh. Nisam u stanju dati neka gotova rješenja, ali ću pokušati u tom pravcu naznačiti neke smjernice.

3.1. *U moralnom odgoju staviti naglasak na odgoj "habitualne savjesti"*

Živimo u socio-kulturološkom ozračju u kojem se pojedinačni sud više ne može oslanjati jednostavno na ono što čini većina, jer većina ne čini više neko kompaktno kršćansko društvo. Pojedinaac sve više mora svoje odluke donositi sam, ali što je dobro ili zlo, čovjek uči od drugih. Težište je na socija-lizaciji, kojom pojedinac prihvaća određeni moralni stav. Pitanje je koliko je uopće moguće u današnjoj kulturi oblikovati pojedinačnu (osobnu) savjest. Koliko je mladi čovjek u stanju kompromitirati se s grupom - dominirajućim tendencijama? Može li se današnji mladi čovjek oduprijeti utjecaju većine, ići protiv vladajuće struje - plivati uzvodno?

Mladi žive stvarnost moralnog dualizma: laički moral - religiozni moral; laička savjest koja negira bilo kakav odnos s

⁵⁹ Isto, str. 227.

Apsolutnim - kršćanska savjest, u kojoj vjernik čuje Božji glas. Taj glas, koji tajnovito odjekuje u dubini ljudskog srca, ishodište je osjećaja odgovornosti (pojedinačne savjesti), ne samo za nekoga, već pred Nekom, koji ne može biti poistovjećen ni s vlastitim "ja", ni s drugim čovjekom, ni s društvom; on upućuje na jednu apsolutnu osobnost.⁶⁰ Religiozni odgoj pozvan je pomoći današnjem mladom čovjeku da nađe svoju instinktivnu narav i otvori se prema Transcendentnom (Bogu), koji ga poziva da preuzme odgovornost za vlastitu povijest.

3.2. Aktualizirati važnost obraćenja

Biblijski pojam (μετα-voέω) - "obratiti se" - gotovo da je iščeznuo iz našeg katehetskog diskursa u radu s mladima. No upravo ispravno shvaćanje ovog novozavjetnog imperativa vodi k cjelovitom odgoju savjesti i korektnom poimanju grijeha. Na koji način mladima aktualizirati potrebu obraćenja? Kako im protumačiti ovaj novo-zavjetni nalog? Ovdje ću se poslužiti Ratzingerovim tumačenjem koje je izložio u Rimu, na Jubileju vjeroučitelja i kateheta, u prosincu prošle godine. On grčku riječ "obratiti se" prevodi "ponovno promisliti", tj. dovesti u pitanje vlastiti stil života; dopustiti da Bog svojim kriterijima mjeri moj život, a ne prosuđivati prema općem mišljenju. Obraćenje ima posljedicu: ne živjeti kako svi žive, ne činiti kako svi čine, ne osjećati se opravdanim u sumnjivim i ambiva-lentnim činima, ne pristati biti zao jer su svi zli; početi gledati svoj život Božjim očima; tražiti dobro iako to nije komotno; ne oslanjati se na mišljenje većine, već na Božji sud; tražiti nov stil života - novi život. Sve to ne uključuje moralizam. Svođenje kršćanstva na moralizam rezultira gubljenjem biti Isusove po-ruke: a to je dar novog prijateljstva, dar zajedništva s Isusom, tj. s Bogom. Obratiti se znači ne graditi dobro vlastitim snagama, već upravo suprotno: izići iz samodostatnosti, otkriti i prihvatiti vlastito siromaštvo. Život bez obraćenja je samo-opravljanje, a obraćenje je ponizno povjerenje u ljubav Drugoga, ljubav koja postaje mjera i kriterij mojeg vlastitog života. Čini se da jedino onaj religiozni

⁶⁰ Usp. W. Hesse, *Coscienza*, u: *Dizionario di etica cristiana*, Cittadella, Assisi, 1978., str. 119-120.

odgoj koji uspije kod mladih razviti svijest o potrebi biti drugačiji i hrabrost ne biti kao svi drugi, ima šansu ponuditi nov život - sretniji i ispunjeniji, život za kojim oni čeznu u dubini bića.

3.3. Cjelovitiji odgoj za sakrament pomirenja

Socio-religijska istraživanja potvrđuju da se naši mladi sve više distanciraju od prakticiranja sakramenta pomirenja. Gdje je uzrok tome? Mislim da uzrok smijemo tražiti u krivom poimanju tog sakramenta, tj. neuspjeloj sakramentalnoj inicijaciji - ovdje mislim na diskontinuitet ili međusobnu (ne)upućenost među sakramentima inicijacije. Sakrament pomirenja ponajprije je otajstveni susret s Božjim oprostjenjem, a ne prvenstveno čovjekovo suočavanje s vlastitim grijesima u prisutnosti sveće-nika ili pak kao psihičko ublažavanje osjećaja grijeha. Pravi osjećaj grijeha sastoji se ne toliko u kršenju određenih moralnih normi ili u osjećaju gubitka vlastite osobnosti, nego u raskidu prijateljstva među dvojicom partnera. Odgajati za sakrament pomirenja znači naučiti mlade "hodati u nadi", jer kršćanstvo nije prije svega moralizam, nego ponuda spasenja koje je dijelom već ostvareno.

3.4. Poštivati pedagoški princip postupnosti

Moralni odgoj započinje najranijim djetinjstvom u obiteljskom okruženju i ostvaruje se tek postizanjem moralne zrelosti, u kojoj dolazi do poistovjećivanja imperativa savjesti i osjećaja slobode. U moralnom sazrijevanju nije naglasak na kvantumu, tj. poznavanju svih moralnih zakona, nego na sposobnosti pojedinca da pounutrašnji (interiorizira) norme i prione uz temeljne vrednote. Načelo postupnosti je razvoj i produbljivanje u dinamičnoj perspektivi tradicionalnog razlikovanja između objektivnog i subjektivnog u moralnom području. To načelo posebno vrijedi za mlade, koji u sebi duboko doživljavaju rascjep. S jedne strane, osjećaju želju za dobrom, a s druge strane su pod snažnim utjecajem instinktivnih želja. Mladi duboko doživljavaju stvarnost konflikta sloboda-zakon. Oni moralni zakon doživljavaju kao nešto što dolazi izvana i što ih sputava u njihovoj slobodi. Zato je

mukotrpan put do otkrića i prihvaćanja moralnog zakona kao nečeg što pripada bitnoj dimenziji čovjeka - kao njegov *logos*. Samo u takvoj perspektivi u njihovu shvaćanju dogodit će se obrat: od *malum quia prohibitum* na *prohibitum quia malum*.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Činjenica je da živimo u vrlo složenom društvu, koje će sutra biti još složenije, u pluralističkom i etički neutralnom društvu, koje sve više pogoduje moralnom relativizmu. Društvene procese ne možemo zaustaviti niti više smijemo sanjati o nekom kršćanskom društvu. Pred nama je izazov civilnog društva u kojem religija postaje jedna od ponuda na bogatom ideološkom marketingu. Ovo vrijeme, ovo društvo, koliko god nam se činilo lošim, jedino je društvo i jedino je mjesto u kojem smo pozvani naviještati i svjedočiti život koji optira za Boga. Ne smije nam biti glavno pitanje kako izliječiti ovo bolesno vrijeme, svako je vrijeme na svoj način bilo bolesno. Zadaća je Crkve u društvu kojemu prijete sve veća opasnost od dehumanizacije, gubitka vlastita identiteta, nade u budućnost, posebno izraženu kod mladih, kroz konkretnu životnu praksu i kršćansko svjedočanstvo pokazati da je i danas u ovakvom društvu moguće u punini živjeti Evanđelje, kao stvarnost koja ispunja radošću i daje smisao ljudskoj egzistenciji.

Pitamo se zašto nam to baš ne ide? Jesu li u pitanju modeli (metode) naviještanja koje primjenjujemo u prenošenju kršćanskog morala? Je li u pitanju deficit svjedoka? Naš moralni odgoj često se svodi na suhoparno predočavanje koliko i koje moralne odredbe treba obdržavati. No, navještaju moralnog imperativa uvijek bi trebala prethoditi ispovijest vjere: ljubim jer je On mene prvi ljubio. Ne smije se dogoditi da se cjelokupna osloboditeljska snaga Evanđelja svede na nizanje zabrana "ne smiješ". Evanđelju koje obvezuje prethodi Evanđelje koje je prije svega navještaj čudesnih djela Božje ljubavi, koje je Bog učinio za čovjeka po Isusu Kristu. Upravo u toj činjenici nalazi se ishodište za razlikovanje kršćanskog morala od laičkog morala. Mladi bi trebali putem kateheze i religioznog odgoja doživjeti kršćanski moral kao izazov -

alternativu drugim opcijama koje im suvremena kultura nudi. Oni moraju dobiti valjani razlog da se slobodno i radosno opredijele za kršćansku opciju življenja.

MODERN YOUTH: THE CONSCIOUS OF SINFULNESS

Summary

Socio-cultural environment has an important role with the young in their formation of the sense of identity and acceptance of basic values. This article deals with basic features of spiritual and cultural scope that shapes life experience of the young, with the stress on overemphasized subjectivism, affective, intellectual and spiritual nomadic existence, consumerism, hedonism and the wrong idea of freedom, whose impact is the strongest. The young grow up in ethically neutral society, marked as a whole by moral insecurity and decreased subjective responsibility. Based on recent socio-religious researches among the young, the author shows that due to social differentiation, pluralism, globalisation, moral relativism, the features of Christian morality are less and less recognizable, and vague understanding of sin in their behaviour is more and more pronounced.

On the one hand in the life of a young person permissibility and the ethics of an easy excuse prevail, particularly in sex matters, while on the other hand the sensibility for “social sins” strengthens. In the finishing part of the article the author supplies a few pastoral guidelines to serve as guidance for education of the young on Christian morality, i.e. towards developing the necessary sensitivity to a sin.